

Pregledi i osvrti

Pregledni članak UDK 101Mahmutćehajić, R.
Primljeno 15. 4. 2010.

Esad Ćimić

Sveučilište u Zadru, Odsjek za sociologiju, Obala kralja Petra Krešimira IV 2, HR-23000 Zadar

Zašto je živopisni gradić dobio aureolu svetosti?

Sažetak

Članak predstavlja osvrt na knjigu Stolačka čaršija. U vidiku perenijalne filozofije bosanskohercegovačkog znanstvenika, pisca i intelektualca Rusmira Mahmutćehajića. Prema autorovu mišljenju, dvije nedvojbene kvalitete Mahmutćehajićeve knjige su kolosalno dočaran doseg perenijalne filozofije (philosophia perennis) i nenadmašna kreacija njene primjene na primjeru starog hercegovačkog gradića Stoca.

Ključne riječi

perenijalna filozofija, Stolac, Bosna i Hercegovina, islam, grad, čaršija, Rusmir Mahmutćehajić

Rusmir Mahmutćehajić: *Stolačka čaršija. U vidiku perenijalne filozofije*, Antibarbarus, Zagreb 2008.

»Čaršija je poziv čovjeku da se u svakome mjestu usredsređuje na Jednost te da je svjedoči kao utočište prema kojem su vrata u jastvu. Svjedočenje obuhvata ukupnost jastva i preinačuje ga u ništost ili punu siromašnost. Tako čovjek postaje ništište i prosjak: on obuhvata ukupnost postojanja i prima ga cijelog kao dar, a svi su pozvani tome svjedočenju budući da su svi pozvani dosegnuću izbavljenja.«

Rusmir Mahmutćehajić

Knjiga koja je pred čitateljem prethodno zahtijeva bar jednu distinkciju: ona se odnosi na razliku između zapadnoeuropskog poimanja odnosa filozofije i znanosti i onog koji je sadržan u perenijalnoj (vječnoj) filozofiji. Naime, u novovjekom određenju znanosti naglašava se, kao odlučujući, racionalno-iskustveni kriterij, dok je u perenijalnoj filozofiji on sveden na takvo poimanje znanstvene istine koje se iscrpljuje u podatnosti onog što je dosegnuto da se mjeri i izmjeri. U ovom potonjem slučaju na djelu je poistovjećivanje znanosti s njenom pozitivističkom varijantom dok je sve izvan toga podložno perenijalnoj filozofiji i njenoj prosudbi. A to će reći, između ostalog, na tragu europske filozofije, njeno promišljanje je mnogo složenije i više iznijansi-

rano, budući da se sve orijentacije u znanosti na tom fonu, u mjeri u kojoj prekoračuju i nadilaze pozitivistički horizont, bar jednim segmentom upliću u interakciju između znanosti i filozofije i to na način koji je stran perenijalnoj filozofiji.

»Philosophia perennis je« – piše Mahmutćehajić – »unutarnjost svakog svetog predanja. Ali i više od toga: ona je i mogućnost svakoga čovjeka. Za svakoga čovjeka, koji u svome životu primjenjuje to vazda prisutno i moguće voljenje mudrosti, povratak na izvornu uzvisinu nije odgađanje izbavljenja iz svijeta do neke budućnosti. Za njega je ta mogućnost u svakome 'sada' i svakome 'ovdje'«. ¹

A tko je izbavljen? »Izbavljen je posve samo onaj koji je izašao iz varki jučer i sutra u puninu svoga 'sada'...« ² Nedvojbeno je da je perenijalna filozofija opsesivno zaokupljena, nadasve, »jednošću Počela ili počelom Jednosti« ³ Ovo je pak sinonimno pitanju o Božjoj zbilji kao biti svega bivstvujućeg i svekolikoj mnogolikosti bivstva. Sve se to nadaje kao spoznaja koja se može, ali i ne mora prenijeti ljudima u vidu nauka, obreda i vrline. Jer, po ovoj filozofiji, veza s Bogom formira se preko *uspravnosti* čime čovjek, u biti, ozbiljuje vlastitu izvornu stvorenost. Ovo otuda što je, *mutatis mutandis*, u perenijalnoj filozofiji neizostavno uključena i metafizika u kojoj je sadržana Božja zbilja kojom se determinira svijet pojavnosti, posvemašnjeg života i svijesti u svim njenim vidovima. To dakako uključuje, kao što ističe autor, i psihologiju »u kojoj je u jastvu nađeno nešto slično ili jednako Božjoj zbilji«. To podrazumijeva i etiku posredstvom koje čovjek doseže spoznaju biti ili istine sveg bivanja. ⁴

Dvije nedvojbene kvalitete knjige – kolosalno dočaran doseg perenijalne filozofije i nenadmašna kreacija njene primjene na primjeru Stoca – ostali bi nam nedohvatni ako bismo izostavili, makar u naznakama, mrežu pojmova koji su krucijalnog značenja i značaja i pregršt nezaobilaznih načela same perenijalne filozofije.

Grad

»Grad je slika Vrta, Vrt je slika Adema, a Adem je Božija slika. U Ademu su sabrana sva Božja imena. A ta su imena raspršena u Vrtu. Toj rasprostrtoj cjelini Vrta odgovara sabranost cjeline Adema. Čaršija je sabranost grada. Preko nje čovjek obnavlja svoju sliku vrta, pa tako i sebe kao sabranosti svih imena.« ⁵

Čaršija

»Cijela je čaršija i iznutra i izvana omeđena s četiri mjere koje odgovaraju zemlji. Ljudska prisutnost u njoj peta je mjera, a čovjekova otvorenost za savršenost ili ozbiljenje njegove izvorne najljepše uspravnosti javlja se kao mogućnost sabiranja ili spajanja zemlje i nebesa i svega što je među njima... Njegov su cilj sedžda i Mir, a broj sedam je znak sedžde i Mira.« ⁶

Dočaravajući bit čaršije pisac ustrajava na osebnom etičkom pristupu. U njoj se, zacijelo, uspostavljaju ljudski odnosi, sabiru, dodiruju i razmiču prostori... Čovjek u njoj izrasta s nepatvorenim dignitetom i s osjećajem domaćina i gosta koji se naizmjenično dopunjavaju. Svaki oblik zaborava odgovornosti spram Boga otkriva iskvarenost njegovog nosioca i ukazuje na njegovu obmanutost, što sve negativno zrači na cijeli grad. Čaršija u zgusnutom vidu pokazuje prirodu, intenzitet i smjer uzajamnih odnosa među ljudima.

»STOLAČKA ČARŠIJA sabire ona značenja svoga položaja na dnu doline, među brdima, koja nije moguće protumačiti mimo dva počela svojstvena za svako sveto predanje. *Prvo je počelo svjedočenje Jednosti, a drugo svjedočenje savršenosti kao čovjekova razloga i svrhe* (kurziv E. Ć.)«

Autor zatim nastavlja:

»Prema prvome počelu svaki je čovjek u neprestanome razlučivanju istinitog od lažnog. (...) Prema drugome počelu čovjek može uzlaziti prema svojoj višoj mogućnosti ili se od nje udaljavati, a to je znanje na putu ili traženje znanog.«⁷

Čovjek je utoliko više čovjek ukoliko je više otvoren za primanje, a to će reći i za uzlaženje ususret Lijepome. To pak znači da se čovjek podaje najljepšoj ispravnosti ili najljepšoj uzvisini utkivajući u sebe sva Božja imena, primajući s ushitom i raširenih ruku Njegov Duh.

Mesdžid

Prema piscu, »mesdžid je otvaranje i sabiranje čovjekova prelaženja prema svojoj najvišoj mogućnosti preko tri stupnja – volje, ljubavi i znanja ili čišćenja, osvjetljenja i ujedinjenja.«⁸

»Prvi je Nepovredivi mesdžid u Dolini plača, a drugi Udaljeni mesdžid na brdu Sion. Ta dva mesdžida, jedan u dolini i drugi na brdu, približno su na pravcu jug – sjever. Stara semitska riječ mesdžid ima brojne prijevode u drugim jezicima. U bosanskom je njeno složeno značenje može odraziti imenica ‘ništište’.«⁹

Zašto naš pisac prevodi mesdžid kao ‘ništište’?

»Na taj način« – primjećuje Mahmutćehajić – »želi se istaknuti da samo ono jastvo koje priznaje svoje potpuno siromaštvo, koje ništi svaku imućnost mimo onoga što je primilo od Imućnog, postaje otvoreno za primanje Imućnog, jer samo On može zadovoljiti ljudsku težnju za savršenošću. *Tako je s cijelim postojanjem: Bogu sedždu čini sve što je u nebesima i na zemlji i među njima. To ‘sve’ je mesdžid ili ‘ništište’; ono nema zbilju mimo Boga. Tek kada je shvaćeno kao ništište svega mimo Boga, to ‘sve’ postaje obznanjenje Njega.*«¹⁰

Riječju: čaršija je, nedvojbeno, posvemašnje okrenuta mesdžidu čime nazočnost središta biva afirmirana u svemu i svuda. Okrenutost spram mesdžida i, dakako, prema mihrabu kao pozornici kajanja i »svladavanju otpora na putu prema savršenosti kao razlogu bivanja u svijetu«, mesdžid izranja kao mjesto sedžde i dragovoljnog povinjavanja svega što je u posjedu čovjeka Onome koji ga je time darovao. Svedeno:

»Mesdžid je viša razina svega što je vidljivo i usmjereno prema Počelu iz Kojeg proistječe i Kojem se vraća. Čaršija se sabire u mesdžidu da bi iz njega stalno dolazila i da bi se njemu stalno vraćala. A srijeda ili srce čaršijskog mesdžida jeste njegov mihrab ili ‘mjesto rata’. U svijetu ima onoliko mira koliko ga ima u ljudima. A mir je svakome čovjeku beskonačno blizak. To je tako jer Bog jeste Mir.«¹¹

1
Rusmir Mahmutćehajić, *Stolačka čaršija. U vidiku perenijalne filozofije*, Antibarbarus, Zagreb 2008., str. 48.

2
Isto.

3
Isto, str. 193.

4
Isto.

5
Isto, str. 125.

6
Isto, str. 65.

7
Isto, str. 105.

8
Isto, str. 22.

9
Isto, str. 24.

10
Isto, str. 207.

11
Isto, str. 41–42.

Trg

»Čaršija jeste trg. Njen je oblik, gledajući površinu omeđenu dućanima, musafirhanom, mektebom i drugim zgradama, nepravilni četverokut, koji je na vidljiv način proširen od lijeve prema desnoj strani. Čaršija obuhvata cjelinu trga i dodjeljuje joj značenja od najnižeg prema najvišem, od zemaljskog prema nebeskom, od vanjskog prema unutarnjem, te od tjelesnog prema duhovnom. Trg je ime za sve ono što čovjek može kupiti i prodati, za ukupnost prodavanja i kupovanja i za mjesto gdje to čini. Cjelina trga uključuje čovjekov odnos prema drugome, i kao pojedincu i kao svim ljudima. Ali, taj odnos kao prisezanje i ugovaranje nikada nije bez Božje blizine. Svaki je trg i Božji, i prije i poslije, i unutarnji i vanjski.«¹²

U ozračju perenijalne filozofije zanimljivo je zapažanje odnosa između vjerovanja i djelovanja:

»Moguće je imati djelovanje bez vjerovanja, ali nije moguće imati vjerovanje bez djelovanja. Suština je vjerovanja znati da je nešto istina te priznati njegovu istinu u riječi i djelu. Stoga je vjerovanje prvenstveno odnos prema Istini i znanju Istine, a čovjek hoće da bude to što zna ili ujedinjenje s Istinom. Ljubav je čovjekova povezanost s Istinom i nastojanje da se s Njom ujedini.«¹³

Na toj je crti čaršija izazov kušnji u jastvu i uzlazi u smjeru svoje najljepše uzvisine, što je drugo ime za Jastvo u kome se nalazi ukupnost postojanja. Bez ove obasežnosti čovjek bi bio iznova lišen da se othrvava kako neznanstvu tako i nasilništvu. U potrazi za znanjem čovjek je usmjeren k boljoj i ljepšoj razini jastva na putu vlastitog uzlaženja.

Mekteb

»On je mjesto knjige. U stolačkoj čaršiji on je postavljen tako da istodobno čini i unutarnost i vanjskost i čaršije i džamije... A pet je svetih umijeća obuhvaćenih mektebom ili prostorom knjige – šutnja radi slušanja, slušanje radi govorenja, govorenje radi pisanja, pisanje radi učenja i učenje radi slušanja.

Slušanjem, govorenjem, čitanjem i pisanjem čovjek je usmjeren i otvoren za primanje Objave koju mu donose Božji vjesnici i koja je sabrana u Učenju.«¹⁴

Kada je govor o Objavi u pitanju, onda valja naglasiti da je ona neodvojiva od ljudske središnjice koja, međutim, nije istodobno i njeno izvoriste. Nju, ili Knjigu, Bog daruje ljudskom srcu posredstvom koga Božja riječ dopire u srce i dospijeva u ljudski jezik. Ukratko: spuštanje, primanje i davanje svagda je udvojeno, što će reći »jedno u mnoštvu i mnoštvo u jednome, što se zbiva u istodobnosti razlučenja i sabiranja.«¹⁵ Time je uspostavljena veza – posredstvom spuštanja Knjige i to kao Unutarnjim i Vanjskim. Tako se slijevaju ukupnosti postojanja sva obzorja i vlastito jastvo od njegove najniže točke do samog Duha. Ovo oblikovanje mekteba sretno udružuje džamijsku unutarnost s vanjskim svijetom.

Musarfihana

To je kuća za goste koja

»... ukazuje na narav čovjekove smještenosti u svijet. On je tu gost, a Bog mu je domaćin. Najviši iskaz tog odnosa čovjeka kao gosta i Boga kao domaćina jeste potvrđivanje siromaštva i imućnosti. Čovjek je siromašan, a Bog je imućan. Zato je čovjekovo dostojanstvo u siromaštvu pred imućnim. Čovjeka ništa ne može zadovoljiti u njegovu osjećanju siromaštva osim dobivanja svega, i to tako da u onome što prima NE BUDE ničeg nedostajućeg.«¹⁶

Bez obzira kakve su mu situacije priređene čovjek iznova stremi sreći. Međutim, ništa u svijetu ne jamči mu da će se domoći onoga za čim je trajno u potrazi. To je stoga što ništa u svijetu, pa ni on sâm u svojoj posvemašnjosti, ne predstavlja Jednost. Ono što nose sva obzorja i sva jastva oglašava Nju, sreću, a čovjek utoljava ukupnost poriva kroz Nju i isključivo u Njoj. Otuda svagda raspoloživim znanjem i u neizostavnom djelovanju pokazuje nastojanje da je se domogne. A to dopiranje, u mjeri u kojoj je lišeno vrline, odnosno jednako poniznošću i darežljivošću prema svemu, neumoljivo svjedoči o uspješnom vlastitom pothvatu. Štoviše, ako je pojavnost slabija i siromašnija, čovjekova obveza da pred njom bude ponizan i darežljiv treba biti što veća.

»Škrtost je nepriznavanje primljenog. A to nepriznavanje potiče jastvo da se uzdigne iznad toga što mu se pričinja imetkom koji je samo njegov. To je oholost ili suprotnost poniznosti. A oholost poriče život kao dar primljen od Živog.«¹⁷

Mahmutćehajiću polazi za rukom da sve to iskaže u sažetom i jasnom obliku:

»Čovjek kao primatelj potvrđuje svoje siromaštvo i otvorenost. U njemu se u primanju sabire mnoštvo koje obznanjuje jednost. Ali, to što je primio i sabrao u svome jastvu on može dijeliti, te tako posvjedočiti jednost kao srijedu svoga jastva, a upravo to je darežljivost koja je neodvojiva od poniznosti. *I to je smisao Vjesnikova moljenja: 'Gospode, uvećaj me u znanju!'*«¹⁸

Mihrab

On je »... znak pupka svijeta ili srca. To je mjesto na kojem čovjek nastoji spojiti razdvojeno te nadići dvojину tijela i duha i zemlje i neba. Tu dvojину označavaju zemlja i nebo ili Nepovredivi mesdžid i Udaljeni mesdžid. Za pupak ili pupoljak svijeta ponekad se kaže da je označen pupoljkom ruže. A Hvaljeni je i pupoljak i njegovo rascvjetanje. Svaki susret s ružom upućuje na povezivanje s Hvaljenim.«¹⁹

Srce

»Pojam 'srce' korišten je u ovome tekstu« – piše autor – »u skladu s njegovim javljanjem u *Kur'anu* i predanju kojem je ta objava izvor. Srce ne označava osjetnu stranu ljudske prirode, već srijedu svjesnosti i umnosti. Ono je ljudska sposobnost koja može obuhvatiti Boga u punini Njegova obznanjenja. Prema Ibnal-'Arabiju, samo srce može znati Boga i zbiljnosti u sabranome načinu, obuhvatajući raz-umsko shvatanje i nad-raz-umsko otkrovenje (vidjeti Chittick, *Ibn 'Arabi*, 25).«²⁰

Na jednom drugom mjestu, Mahmutćehajić primjećuje, pregnantno i lucidno: »*S takvim srcem čovjek je domaćin svemu što Bog pokazuje u obzorjima i ljudskim jastvima. Svemu, ali vazda odgovorniji prema slabijem, a najodgovorniji prema najslabijem* (kurziv E. Č.).«²¹

12
Isto, str. 63–64.

13
Isto, str. 64.

14
Isto, str. 169.

15
Isto.

16
Isto, str. 57.

17
Isto, str. 59.

18
Isto.

19
Isto, str. 199

20
Isto, str. 195.

21
Isto, str. 106.

Čudesno znanje što saznavatelja spaja s onim što zna, »Vječnim Počelom ili Bogom« pruža nam mogućnost da objasnimo

»... značenje križa upisanog u kružnicu kao znaka čaršije. Kružnica označava savršenost svijeta kao obznanu jednosti. Čovjek je u savršenome svijetu kao kružnici, pa gdje god i kad god bio, njegova je svrha da to ozbilji i sazna sebe kao središte u kojem se stječu sva obzorja, sve četiri strane. *A njegovo je srce to središte* (kurziv E. Č.). Kao takvo, ono je Božja kuća. Otvaranjem svoga srca hvaljenjem Boga Gospoda svjetova, Milosnoga Premilosnoga..., čovjek postaje i gost i domaćin u svijetu, i to u punome značenju i jednog i drugog.«²²

* * *

Veličina i smisao Objave, mada tek s njom ne počinje islam, Hvaljenom prvom primatelju jednako kao i onima na koje je On nju prenosio bila je, paradoksalno, neznatna a presudna kao nov »početak«. Sve je, naime, kako u ljudskom jastvu tako i u obzorjima svijeta, zasjalo neslučenom veličinom i drugačijim, bogatijim smislovima. Ona je bila posrednik u pojavi koja je učinila razvidnim mnogo toga što je dotada bilo potisnuto, skrito. Čovjek je iznova pronašao sebe, budući da je jedno jastvo isijavalo širenje u svekolike svjetove kao milost upućena svima, pa je ono, jastvo, svojim zgasnućem obznanilo Jastvo. Ovo potonje prekoračuje sve prostorne i vremenske međe, čime svjedoči da su »i razlog i svrha sveg stvaranja u njemu«.

Pisac ove knjige iskazao se kao darovit interpretator perenijalne filozofije i, nadasve, kreativan duh koji je virtuozno primjenjuje na grad Stolac. U njegovom iskazu naglašava se kako stolačku dolinu uokviruju brda što su presijecana s devetnaest putova. Njima se silazi i uzlazi. Nije slučajno što je toliko i stupova u čaršijskome mesdžidu. Taj broj je sinonim za sveto ime 'Jedini'. Time se svjedoči da sve iz jednosti izvire i u nju uvire.

»Čovjek je« – piše Mahmutčehajić – »stvoren na najljepšoj uzvisini, u rajskome vrtu, s obiljem svega kao Božjim darom. Nepovredivo središte vrta označeno je drvetom koje je Bog, Stvoritelj i Vladar vrta, pokazao čovjeku, kao sabranost svega što je On objavio i stvaranjem nebesa i zemlje. Povredom tog središta čovjek je izgubio izvornu čistotu i najljepšu uspravnost, o kojima, u obzorima svijeta, kazuju brdski visovi i uzvišenost nebesa i, u jastvu, Um, Duh i Svjetlost, sabrani u Hvaljenom kao najljepšem primjeru.«²³

Okrznuće središta raja, zna se, biva uzrokom Pada ili silaženja od zadivljujuće uzvisine do nemjerljive niskosti. Sjećajući se svog podrijetla kao dostojanstvenog, čovjek u svojoj najdubljoj nutрини nosi ljepotu svoje izvorne stvorenosti kao duboko čeznuće iznova se trudeći da je dosegne i u svijetu i mimo njega, i u svome jastvu i izvan njega. Taj povratak je dešifriran u ključu perenijalne filozofije kao bit i sabiralište svih znanja i umijeća, svih putova i svake vrline. Dospio na dno vale s dušom koja je prestala biti luča u tmuni, ali nije bila uskraćena za jedan izvor svjetlosti koja je zračila iz samog vrha, bio je osuđen da boravi u središtu ratišta u kojem je nastojao obuzdati i ukloniti sve ono što ga onemogućava u povratku na uzvisinu opskrbljenu aureolom ljepote. Naspram njega je, u stolačkom slučaju na samom kraju druge vale, brdo Vrsnik na kojem se nalaze ostaci nekadašnjeg mesdžida. Tu se usredotočuju svi putovi, ali je njima svima zajedničko to što od njih započinje i završava sve u Jednosti.

»A sve okolo, sva brda i prolazi, određuju ili omeđuju dušu koja se želi vratiti svome Gospodu u Miru. Sudjelovanje u tome povratku, ili ljudsko nalaženje sebe u svemu, jeste sreća otkrivanja neprestanog i vazda novog Božjeg objavljivanja Sebe, u stvaranju svega, od jednog do drugog časa. To je znanje svih imena.«²⁴

Sve dok je čovjek u stanju pomračenosti i u mreži neznanja, on je osujećen da se valjano usmjeri k oslobađanju. U toj se poziciji svako djelovanje transponira u nasilje kako prema svijetu tako i sebi. Strepnja, razaranja i patnja pogoduju intenziviranju moralne iskvarenosti i svekolike ružnoće. Nošen takvim strastima, čovjek zaboravlja kako je stvoren u najljepšoj uspravnosti i savršenosti, i radi njih. Njemu preostaje spoznaja svrhe i ozbiljenja unutar nje kao savršenosti.²⁵ Perenijalna filozofija ga potiče da spoznajno dokuči jednostati vanjskog i unutarnjeg, budući da uvažavanjem nepovredivoga središta uspostavlja ravnovjesje u vlastitoj duši. Čovjek je, međutim, biće mogućnosti, a ljudska narav ozbiljiva je isključivo u spomenutoj srijedi i u relaciji spram nje. Ovo je pak sve moguće ukoliko se obznanjuje Um posredstvom srca. Odgonetanje sreće i nalaženje puta povratka prema savršenosti ne događa se u vanjskome svijetu, nego unutar njegove smještenosti u svijet *per se*. »I to je« – osnovano primjećuje autor – »smisao Božjeg naloga Hvaljenom: 'Reci: O Gospode, uvečaj me u znanju!'«²⁶

Na djelu je uzajaman odnos između čovjeka i Boga: pružajući podršku Bogu, čovjek istodobno to proteže na sve stvoreno. »Svi znakovi u obzorjima ogledani su u njegovu jastvu. Poslije, u drugome svijetu, svi znakovi u njegovu jastvu ogledani su u obzorima vanjskoga svijeta.«, zaključuje Mahmutćehajić.²⁷

U knjizi se skreće pozornost na dva momenta:²⁸

- a) Stolačku čaršiju nije moguće pojmiti previdom vjesništva ili objave kao izvorišta spoznaje. Time se želi reći da se moderna znanost ne može tretirati kao »jedini neprijeporni izvor znanja«. O to su se oglašivali svi »revolucionarni pokreti« vjerujući da su time pribavili legitimitet na drastično razaranja čaršije – kako u miru tako, pogotovo, u ratu.
- b) Nedvojbeno je da je stolačka čaršija, kao i bilo koji drugi oblik svetog predanja, jednako nemoguća i neshvatljiva bez stalnog nadilaženja granice svega bivstvujućeg u odnosu s Počelom i, dakako, prihvaćanja duga Njemu, budući da je čovjek proniknut nadom da u svijetu ispresijecanom granicama može pronaći put njihovog uklanjanja, odnosno nadilaženja.

Napokon, ova misao djeluje kao da je egzistencijalističkoj filozofiji dobačena iz budućnosti:

»Čovjek jeste u svijetu. Ali, taj svijet obuhvata Božji Stolac. Ukupnost postojanja u odnosu na Prijestolje jeste poput prstena bačenog u beskonačni prostor.«²⁹

Kaos u jastvu korespondira s kaosom u svemiru. Pronaći izlaz iz toga stanja moguće je samo iz posvemašnjeg nauka koji zacijelo ne iscrpljuje bilo koje ljudsko dostignuće. Zato se u perenijalnoj filozofiji ustrajava na njegovanju nauka, puta i vrline u svačijoj osobi što je pretpostavka traženja i nalaženja puta k savršenstvu. Otuda je stolačka čaršija uzorit primjer upravo kao relativno najočuvanija do posljednjeg rata protiv Bosne (1992.–1995.). Istražujući njene sadržaje u misaonom kontekstu posvemašnjeg sakralnog nauka dopri-

22
Isto, str. 102–103.

23
Isto, str. 128.

24
Isto.

25
Vidi: isto, str. 129, u opsežnijem tretmanu.

26
Isto, str. 130.

27
Isto, str. 131.

28
Vidi: isto, str. 18.

29
Isto.

nosi se odgonetanju i razumijevanju općeg konteksta nastajanja više-manje svih bosanskih gradova. To je put da se dopre do otkrivanja uzroka nerazumijevanja, čak neprijateljstva prema jednom osebnom islamskom naslijeđu.

Perenijalna filozofija posebno naglašava interakciju između vjesništva i filozofije, koja je – u pravu je autor – od Srednjeg vijeka na Zapadu sve više zanemarivana. On nastavlja:

»Povezanost vjesništva i filozofije od presudne je važnosti za dublje razumijevanje izvora zapadne filozofije, 'izvora koji su zajednički i zapadnoj filozofiji i islamskoj filozofiji, ali koji su shvatani na temeljno drukčije načine u ta dva toka mišljenja, kako se zapadna filozofija u sve većoj mjeri odvajala i od perenijalne filozofije i od kršćanske teologije.' (Nasr, *Islamic Philosophy from its Origin to the Present*)«³⁰

Nije sporno da islam započinje sa

»... stvaranjem svijeta. U najširem smislu riječ *islam* ('mirenje', 'potčinjavanje', 'predavanje') određuje opće i vazdanje stanje stvorenja pred Licem Stvoritelja (...) Ništa u postojanju nije izvorno pokvareno niti manjkavo. To nikako ne znači da je svijet bez zla. Smisao slobodne volje nije moguć bez zla. Od čovjeka se očekuje da na osnovi svoje slobodne volje izbjegne zlo, da ga zaobiđe i spriječi, u svom ispunjavanju prava svega što je u postojanju. A ono što je u postojanju obznanjuje istinu svog Stvoritelja kao jedinu i potpunu Istinu. (...) Tada su svijet i čovjek organsko jedinstvo kojim Se Bog objavljuje. Oni su na uspravnome putu i slijede Hvaljenog kojim su svi Božji vjesnici, njih 124000, svjedoci i navjestitelji. (...) Vjesnici podsjećaju ljude svojih doba i jezika na to što je u njihovim izvornim naravima. A kada su ih na to podsjetili, na njima je da se sjećaju toga što u sebi znaju oduvijek, a što su bili zaboravili.«³¹

Izvorni musliman nikada se ne može odreći tišine. On iz nje dolazi i u nju se iznova vraća.

»Govorenje je otvaranje tišine. Zadovoljavanje jastva je predavanje tišini u kojoj će ono govoriti šutnjom. A tri su tišine: tišina usta, tišina svijesti i tišina volje. Otvaranje čovjeka za tišinu i tišine čovjeku, sabire moljenje.«³²

I sâm sam, uostalom, inzistirao na razlici između *samoće* i *usamljenosti*. Samoća je, van dvojbe, potrebna za stvaralaštvo, ljubav i, pogotovo, za autentičnu molitvu. Usamljenost je ono čime nas društvo kažnjava odbacivanjem i izoliranjem. Prvo jest, a drugo nije naš vlastiti izbor.

Nedvojbeno je da se islam začine stvaranjem svijeta, a ne nikako određenim historijskim događajem Muhammeda i *Kur'ana*, mada ovo potonje ne treba previdati.³³

Po autoru, Stolac je »grad duše« i »sveti grad« i kao takav postoji od svog početka. On ističe da je najžešća ranjavanja i najdramatičnija uništavanja imao od kraja XIX. do kraja XX. stoljeća.³⁴

»To da je Adem prekršio Božju zapovijed o nepovredivome drvetu znači da je on izgubio potpunu bliskost Hvaljenom; razlučeni su njegovo jastvo prekršitelja i njegovo jastvo izvornoga sljeditelja. I gdje god čovjek dospio, u njemu ne može biti poništena prisutnost hvaljenog: i na najnižoj nizini Hvaljeni je njegov najljepši primjer, jer on je milost svjetovima, a Božja milost sve obuhvata.

Čovjekov pad do položaja najnižeg od niskih, što označava dno vale, okretanje Bogu preinačuje u izlaženje. Zato je on vazda između niskosti i najljepše uspravnosti: može i slaziti ali i uzlaziti. Gdje god bio, znak mu je Nepovredivo ništište koje na zemlji odgovara Nepovredivome drvetu u Raju. (...) S Hvaljenim se čovjek zapuće prema sjeveru osvješćujući svako svoje mjesto duga: u tome zapućenju njegova svijest obuhvata stalno dvoje – Nepovredivo ništište i Udaljeno ništište, kao znak središta Nepovredivog drveta u središtu Vrta – čovjek je vazda između njih ili na uzlaznome putu povratka, i to vazda slijedeći Hvaljenog.«³⁵

A nešto dalje pisac naglašava:

»U dolini Hvaljeni razrješava odnos zemlje kao kvadrata, kojoj je znak kuća, i neba kao kruga, kojem su znaci ophodnje oko Kuće i Udaljeni mesdžid s osmokatnom osnovom kao prijelazom prema krugu i zlatnom kupolom kao znakom povratka savršenosti.«³⁶

Napokon:

»Čovjek je pao od vrta do grada. Vrt označava njegovu najljepšu uspravnost, a grad najnižu nizinu. Iz te najniže nizine, iz tog novog stanja kojem je ime grad i koje označava Kuća na dnu doline, on se može vratiti savršenosti i preinačenjem tog zemaljskog grada u nebeski, koji će odgovarati izvornome vrtu.«³⁷

Autor je intenzivno preokupiran iluminacijom Svjetlosti. Ona se, u konačnici, svodi na znak. Ona je skidanje pokrova sa svjetovnih stvari, rastakanje pomračenosti, njena neugasivost je uvjerljiva »jer Duh jeste Svjetlost«. Taj neizmjerni zahvat trajnog osvjetljavanja uvjerljivo svjedoči kako »nema svjetlosti do Svjetlosti«. Sudbina na putu očišćenja i osvjetljenja domaže se svoje svrhe »ujedinjenja s Onim što objavljuje i čemu se vraća«. Kruna svemu je grad koji ozbiljuje ovaj impresivni ljudski pothvat što se odigrava na samom dnu doline

»... u kojem su spojeni kvadrat i krug – kvadrat kao znak ljudske odgovornosti da oblikuje svoju volju u skladu sa sviješću o njezinu posezanju prema nepovredivom i zabranjenom, te da u krugovima ophodnje u sebi ozbilji puninu sedam nebesa i tako se vrati svome izvornom stanju u kojem su vrt i grad bili jedno: ničemu nisu bile potrebne ljudske ruke za savršenost, jer je sve svjedočilo Božje ruke.«³⁸

Jednako tako zaokupljen je Kućom pa dovoljno mudro i literarno sugestivno – koristeći duhovne mogućnosti perenijalne filozofije – pisac završava:

»Svaki oblik u čaršiji svjedoči o Kući. A dva drveta preovlađuju – muški i ženski čempresi, te rijetki divlji bajami, smokve i košće. Čempresi daju gorke tvrde i nejestive babure, ali svojim dostojanstvom i trajnošću spominju čovjekovo izgubljeno stanje u odnosu s drvetom središta Vrta. Na to upućuju i jabuke na vrhu munare. Pronalaženje nepovredivog, svetog i nejestivog ponuđeno je čovjeku u labirintu svijeta kao način pronalaženja i dosezanja izgubljenog. Na to upućuju nejestive smokve glušice, orašine, bršljani, košće i divlji bajami, ali i rijetki šipci, loze, ruže i šimširi. U tom rasponu odozgo, od vrhova čempresa, pa do površi grebova, moguće

30

Vidi: isto, str. 195.

31

Isto, str. 204.

32

Isto.

33

Izdvojio bih zanimljivu pojedinost koja nas obavještava da je najstarija sačuvana knjiga nastala Stocu 1593. godine. Riječ je o prijepisu *Kur'ana* koji je uradio Korkut Halifa, hatib i imam Sultan Selimove džamije u Stocu. (Vidi: Hasandedić, *Katalog turskih i perzijskih rukopisa*, str. 209–210.)

34

U najnovijem ratu, dramatične 1993. godine srušena je stolačka čaršija i uništeno je preko 2000 gradskih kuća, a cijelo muslimansko stanovništvo prognano je iz Stoca. Bezdušni rušitelji na mjestu Čaršijske džamije priredili su ražanj i ispekli svinju što je »stari križarski način 'poništenja' muslimanske prisutnosti.

Nakon tog zločina uz gradski put postavljeni su križevi, a iznad Veli-Dedine džamije podignut križ kao znak razloga i svrhe uništavanja Stoca.« (R. Mahmutćehajić, *Stolačka čaršija*, str. 214.)

»Smisao čaršije kao indikatora o čovjeku između *ničeg* i *Boga*, položaj čovjeka 'između' iz mnoštva pojavnosti koje pripadaju njemu i kojima on pripada, čovjek se ipak vraća Jednosti. Jer, svako spoznavanje je u samom jastvu i posredstvom njega. (...) Zapravo preko njega čovjek slijedi put povratka Bogu...« (Vidi: isto, str. 215.)

35

Isto, str. 31.

36

Isto.

37

Isto, str. 32.

38

Isto, str. 26.

je prepoznati i odraze nebeskih daljina u cvjetovima zumbula, ljiljana, te kadulje i vrijeska, koji rastu među bašlucima.

A cijeli vidik čaršije uokviruju brda. Njihove padine prelaze od stjenovitih vrhova u bašče između kojih su sipari od obrušenog i rasutog kamenja. Bašče su podzidane i ograđene tim kamenjem. A kako se te padine primiču kućama, tako i zidovi pokazuju veće majstorstvo. I može se reći da je kamen u svojim različitim primjenama u stolačkoj arhitekturi činitelj ljudskoga traganja za *jedinstvom* (kurziv E. Č.). Kamen se pokazuje i kao postojana sabranost, ali i kao rasutost. Cijela je stolačka arhitektura težnja da se preko ljudskoga rada sabere rasuto i izmire zatečeni oblici kamenja koje čovjek nalazi oko i njegova graditeljskoga pothvata, ali tako da se s onim što čovjek prima u cjelini svijeta ne bude u zavadi, da ljudskom prisutnošću i radom svijet ne bude ni razaran ni ranjavan već otkriven kao obznana *jednosti u mnoštvu i mnoštva u jednosti*.³⁹

Nakon što je ispisao iskonsku himnu kamenu, autor zaključuje: »Svaki kamen tako svjedoči da su i svijet i čovjek kao graditelj u njemu, kao i ono što čovjek čini, Stvoriteljevo djelo.« Time se

»... potvrđuje trajnost hladne kamene trpnosti u koju se primaju ljudske upornosti. Ali svu tu hladnu trpnost kamena povezuje topla trpnost drveta od kojeg su načinjeni vrata i prozori, strehe i stupovi, košnici i potkovi, te basamac i ograde. Te dvije preovlađujuće trpnosti čaršijske arhitekture – hladna kamena i topla drvena – jesu okvir čovjekova traganja za skladom svoje unutarnjosti u kojoj bi grad obznanio dostupnu jestivu cjelinu izgubljenoga Vrta i blaženo drvo u središtu koje svemu daje smisao.«⁴⁰

Sahat-kula, kao jedan od neizostavnih simbola grada, srušena je pred Drugi svjetski rat, čime je »zločinački pothvat uništavanja bosanskog kulturnog naslijeđa dobio politički iskaz u dogovoru Cvetković-Maček o podjeli zemlje između Srbije i Hrvatske«.⁴¹ Tu je, dakako, uključeno bogato predrasudno naslijeđe kršćanskog gledanja na muslimane »kao temeljne i opasne druge«. Posve je utemeljeno što autor knjige tvrdi da je nemilosrdno razaranje stolačke čaršije 1993. godine nastavak u kome vrhuni otpor spram svega što je islam i muslimansko.

»Od ljudi kojima to sve pripada« – nastavlja Mahmutćehajić – »traženo je i očekivano da nose krivicu što je čaršija nekada i postojala. Svako sjećanje trebalo je snažiti osjećanjem krivice. Takvo je sjećanje bilo gore od zaborava. Tome zločinu doprinosilo je neznanje baštinika i branitelja stolačke čaršije kao graditeljskog naslijeđa s najvišom vrijednošću i za njih i za svijet, ono neznanje koje prekriva i razlog i svrhu čovjekova bivanja u svijetu. A sve u čaršiji kazivalo je o tome razlogu i toj svrsi čovjeka: sve je imalo sliku u jastvu.«⁴²

Posve je pojmljivo da je obnavljanje Čaršijske džamije i čaršije u Stocu bio pravi način iskonskog suprotstavljanja zločinu i poziv na ustrajavanje pri uspostavljanju ljudskog digniteta i oživljavanje uzajamnog građanskog povjerenja. U tome je, nedvojbeno, nemalu ulogu imao, od projekta do njegove realizacije, i autor ove knjige.

U završnom poglavlju knjige naslovljenom »Zaborav i sjećanje«, koje je napisano (kao, uostalom, i cijela knjiga) kao briljantan esej, sadržani su, između ostalih, i ova dva sentenciozna iskaza:

»Ustrajavanje je u sjećanju na Boga, a suprotstavljanje suzbija strasti koje priječe i onemogućuju uzlaženje iz tmina prema svjetlosti.«

»Čaršija je sabranost grada. Preko nje čovjek obnavlja svoju sliku vrta, pa tako i sebe kao sabranosti svih imena.«

Ova je knjiga i *dokument* i *monument*.

Esad Ćimić

Why Did the Picturesque Town Receive the Aureole of Holiness?

Abstract

This article is a review of the book The Stolac Čaršija. In the Light of the Perennial Philosophy by Bosnian scholar, writer and intellectual Rusmir Mahmutćehajić. According to the author, two indisputable qualities of Mahmutćehajić's book are the colossally depicted scope of the perennial philosophy (philosophia perennis) as well as the outstanding creation of its application in the case of old Herzegovinian town of Stolac.

Key words

perennial philosophy, Stolac, Bosnia and Herzegovina, islam, town, čaršija, Rusmir Mahmutćehajić

39
Isto, str. 26–27.

40
Isto, str. 27.

41
Isto, str. 123.

42
Isto, str. 123–124.